

26-mavzu: Aholining oilaviy tarkibi

Reja:

1. Oilaning shakllanishi va rivojlanishi
2. Oilaning vazifalari, tarkibi va turlari
3. Oilaning iqtisodiy faoliyati

Oila jamiyat ijtimoiy tizimining dastlabki va birlamchi bo'g'inidir. Ijtimoiy hayot oiladan boshlanadi. Oila - kishilarning qon-qarindoshlik, mulk, manfaat umumiyliigi va talab-ehtiyojlarini birgalikda qondirishga asoslangan, maqsadi yagona bo'lgan mikroijtimoiy tuzilmadir. Iqtisodiy jihatdan qaraganda oila uy xo'jaligi bo'lib, mikroiqtisodiy tizimning asosiy bo'lagi hisoblanadi. Uning boshqa qismini esa firma, korxon va iqtisodiy sektor tashkil etadi. Oila shu qismlar bilan birgalikda makroiqtisodiy tizimga, ya'ni milliy iqtisodiyotga birikadi.

Demografik amaliyotda oila bir necha belgilari bilan bidashgan quyidagi shaxslar guruhini tashkil qiladi: birgalikda yashash; qarindoshlik yoki quda-andalik munosabatlari; umumiy budjetning mavjudligi.

Oila eng muhim ijtimoiy yacheyka sifatida ko'plab ijtimoiy fanlar (sotsiologiya, psixologiya, iqtisodiyot, huquq, etnografiya, pedagogika, demografiya)ning tadqiqot ob'yekti hisoblanadi. Bu fanlardan har biri predmetiga muvofiq ravishda oilaning faoliyati va rivojlanishining o'ziga xos jihatlarini tadqiq qiladi. Jumladan, iqtisodiyotning diqqat markazida iqtisodiy, ishlab chiqarish va iste'molchilar yacheykasi sifatida oila yoki uy xo'jaligi turadi.

1-rasm. Oila shakllanishining ijtimoiy, iqtisodiy va demografik asoslari.

Demografiya esa oilani aholining takror barpo bo'lish yacheykasi sifatida o'rganadi, shu munosabat bilan birinchi o'ringa uning reproduktiv mayli, oilaning hosil bo'lish va rivojlanish jarayonining o'zi yoki uning demografik rivojlanishi ko'tariladi. Boshqacha qilib aytganda, demografiya oilaning hayotiy siklini o'rganadi. U qator davrlarga bo'linadi:

- oilaning paydo bo'lishi (birinchi nikohdan o'tish);
- farzand tug'ilishining boshlanishi (birinchi farzandning tug'ilishi);
- farzand tug'ilishining tugashi (oxirgi farzandning tug'ilishi);
- «bo'sh uya» - oxirgi farzandning nikohga kirishi va oiladan ajralib chiqishi;
- oila hayotining tugashi.

Oilani hayot siklining boshqa versiyalari ham mavjud bo'lib, ularni quyidagi davrlarga ajratib ko'rsatish mumkin:

- sirdoshlik, yaqinlik: er-xotinlarning shakllanish bosqichidagi o'zaro munosabatlar. Bu davrdagi vazifa - bir-biriga ko'nikish, moslashishdir;
- to'lishish, boyish: oilada farzandlarning dunyoga kelish davri. Vazifa — oila a'zolarida tarbiyaviy qobiliyat va imkoniyatlarni rivojlantirish;
- individual lash ish, oila a'zolarining ajralib chiqishi: oiladagi bolalar maktabga bora boshlagan payt. Vazifa - ota-onalar shaxsini bola shaxsidan ajratib olish va oilada ham, undan tashqarida ham yordam ko'rsatish;
- o'rtoqlik munosabatlari: oilada o'smir bolalar mavjud bo'lgan davr. Vazifa - bola va ota-ona o'rtasida uning o'sib borayotgan mustaqilligini tushunishga asoslangan munosabatlarni o'rnatish;
- qayta guruhlanish: voyaga yetgan farzandlar ota-ona uyini tashlab ketadi. Vazifa avlodlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'zgartirish, ota-onalar va bolalar o'rtasida «kattalar kattalar bilan» singari o'zaro munosabatlarga o'tish;
- tiklash - oilada ota-ona tashvishlari to'la yo'qoladi. Vazifa - bolalarsiz er-xotin juftligi munosabatini tikiash. Bolalar va ota-onalar munosabatlari ham o'zgarib ketadi;
- o'zaro qo'llab-quvvatlash - ota-onalar pensiyada, er-xotin ko'pincha buva va buvi bo'lib qoladi. Vazifa - avlodlar o'rtasida o'zaro qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish.

Iqtisodiyotda «uy xo'jaligi» degan tushuncha bor, lekin buni ro'zg'ordagi xo'jalik ishlari deb tushunish noto'g'ri. Bu tushuncha iqtisodiy faoliyat yurituvchi xonadonni anglatib, bunda oilasizlar va oilalar tushuniladi. Uy xo'jaligining aksariyat qismini oila tashkil etadi. Bu xo'jalik iqtisodiyotning faol subyekti, ya'ni ishtirokchisi bo'lib, u iqtisodiy oborotda qatnashadi. Bu oborot mazmunan jamiyatda yaratilgan mahsulotlar, xizmatlar va ular qiymatining ifodasi bo'lgan pul mablag'larining aylanma harakatining bildiradi. Masalan, oila resurs bozoriga o'z tovarini: ish kuchi, ko'chmas mulki, yeri (agar u xususiy bo'lsa) va kapitalini chiqarib sotadi hamda evaziga pul oladi. Oilaga tegishli resurslarni firmalar va davlat sotib oladi. Oila o'z qo'lga tekkan pulga mahsulot va xizmatlar bozoriga firmalar yetkazib bergan tovarlarni, firmalar aksiyasini sotib oladi va shu hisobidan dividendga ega bo'ladi.

Oilaning davlat bilan munosabati o'ziga xosdir. Oilaning daromad keltiruvchi a'zolari davlatga soliq to'laydilar va shu hisobidan davlatning ijtimoiy xizmatlaridan (xavfsizlik, obodon- chilik, bilim olish, davolanish) foydalanadi. Iqtisodiyotning bir maromda rivojlanishi uchun resurslar, eng awalo, ishchi kuchi zarur bo'lib, ularni oila etkazib beradi. O'z navbatida yaratilgan mahsulot va xizmatlar sotilishi hamda iste'molga kelib tushishi kerak. Iste'molchilar esa oilada jamlangan, chunki kamdan-kam hollarda iste'molchi oiladan tashqarida yashovchi yakka kishilardan iborat bo'ladi. Oila mahsulotlarni xarid etmasa, ishlab chiqarish to'xtab qoladi, chunki ular sotilmaydi.

Oilaning faoliyatiga firmalar ishi, davlat tuzumining barqarorligi ta'sir qiladi. Oilani mikroiqtisodiyotning bir ko'rinishi deb qaraladi. Mikroiqtisodiyot makroiqtisodiyotga (milliy iqtisodiyotga) bog'liq bo'ladi. Shu sababli oilaning

milliy iqtisodiyot uchun ahamiyati katta va buni oilaning iqtisodiy vazifalarida ko'rish mumkin. Bu vazifalar shartli ravishda 3 qismga ajratiladi:

1. Mehnat resurslarini yetkazib berish.
2. Iste'mol etish va uy xo'jaligini yuritish.
3. Ishlab chiqarish.

Iqtisodiyotda "inson kapitali" degan tushuncha bor. Bu insonning aqliy va jismoniy qobiliyati bo'lib, ishchi kuchi shakliga ega. Oilada bola tug'iladi, tarbiya topib voyaga yetadi va mehnat resurslariga kelib qo'shiladi. U ulg'aygach, moddiy ne'matlar va xizmatlar yaratishda qatnashadi hamda jamiyatning iqtisodiy salohiyati va uning milliy boyligini oshirishga hissa qo'shadi.

Oilada inson kapitalini shakllantirish farzandning tug'ilishidan boshlanadi. Farzand voyaga yetib oyoqqa turgunicha, oiladan anchagina moddiy va mehnat sarfini talab qiladi. Jamiyat rivojlangan sari bolalar tarbiyasi oila uchun serxarajat ishga aylanadi, shu sababli ota va ona bolalar sonining me'yorli bo'lishiga intiladi. Inson kapitalini shakllantirish bolalarni yedirib-ichirish va kiyin- tirish bilan cheklanmaydi, balki ularni mustaqil hayotga tayyorlash, iqtisodiy sharoitga moslashtirishni ham bildiradi. Oila zimmasiga ulg'aygan bolalarni amaliy ishga jalb etish ham yuklatiladiki, bu ularni oilaviy biznesga tortish, uy xo'jaligini yurgizishga jalb etish va yollanib ishlab pul topishni ham taqozo etadi.

2. Oilaning vazifalari, tarkibi va turlari

Oilaning ijtimoiy-iqtisodiy, demografik mohiyati oila vazifalari, uning tarkibi kabi tushunchalar orqali ifodalanadi.

Oilaning vazifalari jamiyat, oila va uning barcha a'zolarining o'zaro birgalikdagi harakati tizimini aks ettiradi. Har qanday jamiyat faoliyati uchun oilalar ham umuminsoniy rolni, ham undan jamiyat talab qiladigan qator eng muhim rollarni bajarishlari kerak. Bu umuminsoniy ehtiyojlamning dastlabki ta'minoti, bolalar tarbiyasi, ijtimoiy, madaniy an'analarning davom ettirilishidir.

Oilaning eng muhim vazifasi - bu har doim farzandlarning tug'ilishi va tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan. Bola shaxsi, uning hayoti ijtimoiy munosabatlar ta'siri ostida shakllanadi. Biroq, ota- onalarning madaniyat, shu jumladan, axloqiy madaniyat darajasi, ularning hayotiy rejalari va intilishlari, ijtimoiy aloqalari va oilaviy an'analari shaxsning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Farzandning ko'pgina shaxsiy sifatlari (or-nomus, qadr-qimmat, oliyjanoblik, mehnatsevarlik, yaxshilik, sobitqadamlik) oilada shakllanadi va rivojlanadi.

1990-yillargacha oilaning ishlab chiqaruvchilik vazifasi cheklangan ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatdan iborat bo'lgan. Bu faoliyat (ayniqsa, ayollarniki) bolalar tarbiyasi, darn olish, mulkni boshqarish va uni meros bo'yicha berishning faqat qisman imkoniyati, sezilarli darajada oila o'rnini bosuvchi ijtimoiy ta'minot, bolalarni jamoatchilik asosida tarbiyalash bilan bog'liq bo'lgan.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi oilaning mamlakat iqtisodiyoti va rivojlanishidagi ahamiyatining o'sishiga olib keldi. So'nggi yillarda oilaning iqtisodiy vazifasi o'zgarishining asosiy xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- amalga oshishida oilaning barcha a'zolari ishtirok etadigan oilaviy biznesning rivojlanishi;

- qator xo'jalik-maishiy faoliyat turlarining oiladan tashqaridagi institutlardan qaytadan oilaga qaytishi;
- ayollarning oilaviy ishlab chiqarishga qaytishi;

2-jadval

Oilaning asosiy vazifalari

Oilaviy faoliyat shakli	Jamoaviy vazifalar	Individual vazifalar
Reproduktiv	Jamiyatning biologik takror barpo bo'lishi	Farzandlarga bo'lgan ehtiyojning qondirilishi
Tarbiyaviy	Yosh avlodning ijtimoiylashuvi. Jamiyatning madaniy uzluksizligini ta'minlash	Ota-onalikka, farzandlar bilan muloqotga, ularni tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojning qondirilishi
Xo'jalik-maishiy	Jamiyat a'zolarining jismoniy sog'lig'ini saqlash	Oilaning bir a'zosining ikkinchisiga xo'jalik-maishiy xizmat ko'rsatishi, farzandlarni parvarish qilish
Iqtisodiy	Jamiyatning voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz a'zolarini iqtisodiy ta'minlash	Oilaning bir a'zosining ikkinchisidan moddiy yordam olishi (mehnatga layoqatsizlik holatlarida)
Ma'naviy muloqot	Oila a'zolarining shaxsini rivojlantirish	Oila a'zolarining ma'naviy yuksalish.
Ijtimoiy-maqom	Oila a'zolariga ma'lum ijtimoiy maqomning berilishi. Ijtimoiy tarkibning takror barpo bo'lishi	Ijtimoiy intilishga bo'lgan ehtiyojning qondirilishi
Dam olish	Oqilona dam olishni tashkil etish. Dam olish sohasida ijtimoiy nazoratni amalga oshirish	Oila a'zolarining birga dam olishga bo'lgan ehtiyojlarining qondirilishi, dam olishga bo'lgan qiziqishlarning o'zaro boyitilishi
Emotsional (psixoterapevtik)	Shaxsning emotsional barqarorlashuvi, ularni ruhiy davolash	Oiladagi individlarga ruhiy yordam berish, emotsional qo'llab-quvatlashni ta'minlash.
Jinsiy	Jinsiy nazorat	Jinsiy ehtiyojlarning qondirilish
O'zini-o'zi muhofaza qilish	Oila a'zolarini xavfsiz, sogiom, to'laqonli yashashlarini ta'minlashga asoslangan oilaviy vazifalar balansi	Individual va jamoaviy yashashning ehtiyojlarini qondirish va mahalliy hamjamiyat qiziqishlarining asosini tashkil qilish

bolalarning ota-onalar ixtiyoriga iqtisodiy jihatdan kechroq berilishi va ota-onalarning o'z farzandlaridan shaxsiy yordamchi xo'jalikda, kichik biznesda xodim sifatida borgan sari ko'proq foydalanishlari va bundan manfaatdorligining bir

paytning o'zida bo ray otgan jarayoni chog'ida, oila tomonidan ularga harajatlarning ko'payishi;

Oila va uy xo'jaliklarini ishlab chiqarish hamda iqtisodiy fao- liyatiga ko'ra ishlab chiqaruvchilik va noishlab chiqaruvchilik turlariga ajratish mumkin.

Uy xo'jaliklarining ishlab chiqaruvchilik vazifasi o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- shaxsiy yordamchi xo'jaliklarni yuritishni, ya'ni qishloq xo'jaligi, jumladan, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarini uy xo'jaligida yetishtirish, iste'mol qilish va tashqarida sotish, ishlab chiqarish uchun barcha turdagi yer maydonlaridan (tonior- qa, bog', dala-hovli, poliz, hovli) foydalanishni;

- kasanachilikni rivojlantirishni;
- aholiga turli xil maishiy xizmatlarni ko'rsatishni;
- oilaviy biznesni.

Iqtisodiy noishlab chiqarish vazifalari o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- oilaviy lizing, ya'ni uy-joy maydonlarini, daia-hovlilarni, yerlarni, uzoq muddat foydalaniluvchi predmetlarni, asbob- uskunalarni, avtomobillarni, garajlarni ijaraga berish;

- qimmatli qog'ozlar va valyuta sotib olish hamda ulardan foydalanish, banklarga omonatlar qo'yish bilan operatsiyalarni amalga oshirish.

Oila bozor xo'jaligida xaridorning kuchi yetadigan tovarni yaratishning eng muhim omilidir. Ish haqi, tadbirkorlik faoliyatidan keladigan daromadlar, boshqa daromadlar oila darajasida uning a'zolari miqdoriga, ularning ijtimoiy-demografik xususiyatlariga muvofiq qayta taqsimlanadi, bu o'z navbatida, ularni aynan oila a'zolari sifatida iste'mol qilishga ta'sir qiladi.

Shunday qilib, oila vazifalari ning bajarilishi bir-biri bilan bog'liq holda ro'y beradi. Ular o'zaro bog'liq holda rivojlanadi. Rivojlanish jarayonida oila vazifalari bir-biriga omil sifatida ta'sir etadi. Masalan, oilada farzandlar tug'ilishi. Oilada farzandning sog'-salomat tug'ilishi ona salomatligiga, ona salomatligi va tug'ilgan farzandning sog'lom o'sishi esa oilaning iqtisodiy vazifasining bajarilish darajasiga, ya'ni moddiy ta'minlanish darajasiga bevosita bog'liqdir. Oilada tug'ilgan farzandning etuk inson bo'lib shakllanishi oilaning ta'lim- tarbiyasiga, bola dunyoqarashining shakllantirilishiga, ya'ni oilaning ijtimoiy vazifalarining bajarilishi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. O'z navbatida, oilada farzandlar sonining oshib borishi ham oilaning iqtisodiy vazifalarining bajarilish darajasiga ta'sir etadi. Boshqacha qilib aytganda, oilada istiqomat qilayotgan oila a'zolarining ko'payib borishi oilaning moddiy imkoniyatini ko'tarishni, ya'ni oilaning iqtisodiy vazifasini bajarish darajasini tezlashtirishni talab etadi. Yoki oilaning ijtimoiy vazifasini olib ko'raylik. Oilada farzandga berilgan ta'lim-tarbiya uning dunyoqarashining shakllanishida, hayotga, yashashga bo'lgan munosabatlarida asosiy omildir.

Farzand oila muhitida katta bo'lar ekan, uning barcha xulq-atvori, atrof-muhitga, oilaga bo'lgan munosabati, kelajakda o'zining oila qurishi, farzandlar ko'rishi haqidagi fikrlari shakllanib boradi. Agar oilaning ijtimoiy vazifasi ijobiy bajarilsa, ya'ni bolada oilaga, ota-onaga, keksalarga hurmat, o'zaro yordam kabi xislatlar shakllansa, u kelajakda oila qurgach, o'zi ham farzandlarini xuddi shunday tarbiyalashga intiladi. Demak, yangi avlodning oila qurishida, yangi oilaning

shakllanishida oiladagi ijtimoiy vazifalarning bajarilishi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

«Oila tarkibi» deganda, uning a'zolari o'rtasidagi qarindoshlik, ma'naviy, axloqiy munosabatlar tizimi tushuniladi.

Oilalarning avtoritar va egalitar tarkibi mavjud. Avtoritar oilalar xotinning erga qat'iy bo'ysunishi va odatda, ota-onalar va bola- laming o'zaro munosabatlaridagi qattiq intizom bilan ajralib turadi. Egalitar oilalar er-xotinning shaxsiy sifatlari va qobiliyatlariga muvofiq taqsimlanishiga, ulardan har birining qarorlar qabul qilishda teng ishtirok etishlariga, vazifalar va bolalar tarbiyasining ixtiyoriy taqsimotiga asoslangan.

Oilaning turlari. Oilalar demografik tarkib va qarindoshlik munosabati a riga bog'liq ravishda turlarga ajratiladi.

Oilalar ichida eng keng tarqalgan turi - bu oddiy (nuklear) oilalar bo'lib, bunday oilalar farzandli yoki farzandsiz er-xotin juftligidan iborat oilalar hisoblanadi. Ota va onaning bolalar bilan qarindoshligi, aka-ukalar va opa-singillar o'rtasidagi qarindoshlik er-xotinlikning nuklear asosiga qo'shimchadir, shuning uchun demograflar ularni ba'zan er-xotinlik oila deb atashadi.

Agar oiladagi bolalardan ba'zilari nikohga kirgan bo'lsa, kengaygan yoki murakkab oila hosil bo'ladi. U birga yashaydigan va umumiy xo'jalik bilan bog'langan uch yoki undan ko'p avlodlarni, ularning bitta yoki har xil avlodga tegishliligi yoki tegishli emasligidan qat'iy nazar o'z ichiga oladi. Kengaygan oilada ota-onalar va bolalarning, aka-ukalar va opa-singillarning qon- qarindoshligi ta'kidlab ko'rsatiladi, shuning uchun ularni ba'zan qon-qarindoshlar deb ataladi.

Ko'pchilik tadqiqotchilar fikricha, kengaytirilgan oila barham topayotgan oila turi hisoblanadi. Chunki, sanoat inqilobi katta xo'jalik, ko'p sonli a'zolar, jumladan, bitta uyda yashovchi ko'p bolalar, katta yoshdagi aka-ukalar, opa-singillar, ularning farzand- lari, buvalarva buvilar xos bo'lgan ushbu oila turini barbod qiladi. Bitta-ikkita ota-ona va bir necha farzandlardan iborat bo'lgan va qarindoshlar bilan cheklangan aloqalarga ega bugungi nuklear oila sanoatlashtirish natijasidir.

Oilaning boshqa tipologiyalari ham mavjud:

- er-xotinning mavjudligiga ko'ra tugal (oilada er va xotin mavjud) va tugalmas (er yoki xotinning bittasi yo'q) oilaga ajratiladi;
- oilani yana quyidagi turlarga ajratib ko'rsatish mumkin:
 - a) patriarxal oila. Unda ota oilaning rasmiy boshlig'i bo'ladi va hokimiyatni amalga oshiradi;
 - b) matriarxal oila. Ona rasmiy boshliq hisoblanuvchi shakli.

Oilaning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash ko'pchilik hollarda uning iqtisodiy faoliyati bilan bog'liq. Shu bois, har qanday oila uy-ro'zg'ordagi maishiy muammolarni hamjihatlikda hal etib, o'zini-o'zi iqtisodiy jihatdan ta'minlagan taqdirdagina barqaror bo'lishi, jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayon- larning faol sub'yektiga aylanishi mumkin. Shu bilan birga, oila jamiyatning birlamchi ijtimoiy-iqtisodiy bo'g'ini hisoblanib, unda aholi daromadlari shakllanadi va uning a'zolarining moddiy- iqtisodiy hamda iste'mol ehtiyojlari qondiriladi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, oilalar iqtisodiy ta'minlanganlik darajasi bo'yicha beshta guruhga ajratiladi:

1. Kambag'al oilalar. Bu toifa oilalarda bir kishiga to'g'ri keladigan daromad tirikchilik minimumiga teng yoki undan kam bo'ladi.
2. Kam ta'minlangan oilalar. Oilaning bu turida bir kishiga to'g'ri keladigan daromad tirikchilik minimumidan ko'p, biroq o'rtacha ko'rsatkichdan past bo'ladi.
3. Ta'minlangan oilalar. Bu oilalarda bir kishiga to'g'ri keladigan daromad o'rtacha ko'rsatkich atrofida bo'ladi.
4. To'q oilalar - daromadi o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori.
5. Boy oilalar. Bu toifa oilalarga daromadi oqilona iste'mol budjetidan yuqori bo'lgan oilalar kiradi.

Oilada er-xotin va farzandlarning manfaatlari uyg'unlashib, ularning sa'y-harakati bilan pul topib, ro'zg'or tebratish kabi iqtisodiy vazifalar bajariladi. Buning natijasida oilaning iqtisodiy barqarorligi ta'minlanadi. Shu bilan birga, oilaning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashning bir qator tamoyillari borki, ularga rioya etish lozim. Ular quyidagilar:

- oilaning sa'y-harakati barcha oila a'zolari talab-ehtiyojini qondirishga bo'ysunishi talab qilinadi;
- oilaning iqtisodiy faoliyatiga oid qarori demokratik asosda qabul qilinishi kerak;

"• oila iqtisodiy ratsionalizm qoidalariga rioya etishi kerak, ya'ni oila o'z farovonligini oshirishning eng nafli yo'lidan borishi kerak;

- muqobil tanlov qoidasiga amal qilish kerak. Oilaning ehtiyoji ko'p bo'ladi, lekin uning topgan daromadi cheklanib, hamma ehtiyojlamini birdaniga qondirishga etmaydi. Shu bois ehtiyojlarning eng zaruri tanlab olinishi va ularning kam sarf bilan qondirilishi lozim bo'ladi;

- iqtisodiy murosaga kelish qoidasiga amal qilish lozim. Bunda oila a'zolari oila farovonligini oshirish uchun kim nima ish qilishi, kimning individual ehtiyojini qachon qondirish haqida birqarorga kelish va uni hamjihatlik bilan amalga oshirish talab qilinadi;

- oila daromadlari va xarajatlarini rejalashtirish, ularning bir- biriga muvofiqligini ta'minlab, oila budjetidagi kamomadga yo'l bermaslik kerak.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan tamoyillar bevosita oilalarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularga amal qilish oilalar farovonligini oshirishga yordam berishi shubhasizdir.

3. **Oilaning iqtisodiy faoliyati**

Oilaning iqtisodiy faoliyati uning budjetida mujassamlashadi. Oila budjeti oila daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi miqdoriy munosabatdir. Budjet oila qancha daromad topib, qancha xarajat qilganini, aniqrog'i, oilaning kirim-chiqimi, ya'ni moliyaviy ahvolini bildiradi.

Oilada daromadi — bu muayyan davrda (yil, oy) oilaga kelgan barcha moddiy va pul tushumlaridir. Hozir O'zbekistondagi oila daromadi bozor islohotlarining ta'siri va iqtisodiyotning umumiy ahvoriga qarab shakllanadi. Bozor munosabatlariga o'tilishi oila daromadining yangi turlariga yo'l ochdi. Islohotlar sharoitida tabiatan yangi bo'lgan bozor daromadlari paydo bo'ldiki, bu asosan

tadbirkorlik daromadi, tomorqa daromadi, mulkdan kelgan daromad va bozorga ishlovchi korxonalarda yollanib ishlashdan olingan ish haqidano iborat. Bozor daromadi, bu ishlab topilgan daromad, ya'ni ishchi kuchi, kapital, er yoki boshqa boyligni o'z egasi tomonidan naqadar samarali ishlatilishiga qarab topiladigan daromaddir.

Oila daromadlari tarkibida tomorqadan olinadigan daromadning o'rni katta. Tomorqa haqida gap ketganda, bu xo'jalik aholining kattagina qismini bozordan mahsulot sotib olishdan xolos etadi, ya'ni tomorqada yaratiladigan mahsulotdan oilaning o'zida ham iste'mol etiladi, bu «natural iste'mol» deb ataladi. Natural iste'mol tufayli oila bozordan mahsulot xarid etish tashvishidan qutiladi, bu ishning xarajatlaridan ham ozod bo'ladi, shuningdek sifatini o'zi kafolatJagan mahsulotni o'zi iste'mol etadi. Intlyasiya sharoitida oila o'zini-o'zi mahsulot bilan ta'minlashga ko'proq moyildir, chunki jamg'arilgan pul o'z qadrini yo'qotsa-da, jamg'arilgan mahsulotning qadri ortib boradi.

Tomorqa oila daromadi resursi sifatida yaqin orada o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, chunki u mohiyatan bozor xo'jaligidir. Shu sababli uning daromadini ham bozor daromadi deb hisoblash mumkin.

Yollanib ishlash bor yerda mehnat daromadi mavjud bo'ladi. Ish haqi tabiatan mehnat daromadi hisoblanadi. Uning miqdori mehnat samaradorligiga bog'liq, chunki bozor iqtisodiyotida har qanday daromad resurslarning qanchalik unumli ishlatganining natijasi bo'ladi. Shu bois ish haqi miqdori mehnat unumdorligi darajasidan kelib chiqadi. Bu qoida moddiy ishlab chiqarish sohalariga (sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport va h.k.) xos bo'ladi. Nomoddiy sohalardagi (ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, fan va h.k.) ish haqi ishlab chiqarishda yaratilgan daromadlarning budjet orqali taqsimlanishiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli budjetdan moliyalashtiruvchi tashkilot va muassasalardagi ish haqi budjetning imkoniyatlaridan kelib chiqadi.

Islohotlar oila daromadi tarkibiga ta'sir etib, undagi ish haqi hissasini pasaytirib yuboradi. Mazkur hodisaning ijobiy va salbiy tomoni mavjud. Ijobiysi shuki, bozor daromadlari tez o'sgan sharoitda ish haqining oila uchun ahamiyati kamaydi. Ilgarilari oila davlatga qaram bo'lganidan, davlatga nisbatan «bersang — yeyman, ursang — o'laman» qabilida ish tutishgan. Endilikda kishilar erkin bo'lib, o'zlari daromad topish imkoniga ega bo'ldilar. Ilgarilari davlat nima berar ekan deb kutgan ishchi, xizmatchi va dehqonlarning aksariyat qismi tadbirkorlik yo'liga o'tib, bozor daromadiga ega bo'ldilar.

Oilaning nobozor daromadlari — bu bozor qoidalariga bog'liq bo'lmagan, ya'ni yollanib ishlash, kapital va mulkka aloqasi bo'lmagan daromaddir. Bu daromad resurslarini samarali ishlatilishi bilan bog'liq emas, aksincha mavjud resurslar yaratgan daromadni qayta taqsimlab, uning bir qismini ayrim oilalarga berish natijasida yuzaga keladi. U amalda budjetdan aholiga beriladigan transfert to'lovlari bo'lib, tarkiban pensiya, nafaqa va stipendiyalardan iborat.

Oila o'zining hayotiy ehtiyojlarini qondirishi uchun moddiy mahsulot va xizmatlarni xarid etishi talab qilinadi, binobarin u xarajat qilishi zarur. Oilalarning xarajatlari yakka tartibda olib boriladi, chunki ularda istiqomat qiluvchi kishilarning didi, yoshi, kasbi, jinsi, jismoniy salohiyati, salomatligi farqlanadi va

bu oila talabini tabaqalashtiradi. Oila xarajatlari bir tomondan uning ehtiyojiga, ikkinchi tomondan uning daromadiga bog'liq bo'ladi. Ehtiyoj ma'lum miqdordagi mahsulotlar va xizmatlar oila uchun zarurligini anglatadi, ammo ularni xarid etish uchun pul kerak bo'ladiki, uning miqdori daromadga borib taqaladi. Daromad qanchalik ko'p bo'lsa, oilaning xarid qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi, ya'ni oila sarf-xarajatlari ko'payadi.

Oilalar qanchalik farqlanmasin, baribir ular xarajatlarining umumiy jihati borki, bu oiladagi kishilarning umuminsoniy ehtiyoji mavjudligidan kelib chiqadi. Ovqatlanish, kiyinish, bilim olish, madaniy hordiq chiqarish, bolalarni tarbiyalash xarajatlari turli oilalarda miqdoran farqlansa-da, hamma yerda zarur bo'ladi.

Oila xarajatlari uning tarkibiga ham bog'liq. Oilaning ko'p yoki kam bolali bo'lishi, birinchidan, uningjon boshiga daromadini farqlantirsa, ikkinchidan, uningjon boshiga xarajatlari miqdorini va pulning nimaga sarflanishidagi tafovutni keltrib chiqaradi, chunki bolalar soni oilaning kundalik ehtiyojini o'zgartirib yuboradi. Ko'p bolali oilalarda ovqatlanish, kiyinish, bilim olish, transport va tomosha ko'rish xarajatlari yuqori bo'ladi. Bolasi kam oilalarda bu xarajatlarning salmog'i oz bo'ladi.

Oilaning xarajati uning madaniy saviyasiga ham bog'liq. Madaniyat yuqori joyda oila ehtiyoji sog'lom va oqilona bo'ladi yoki aksincha. Oiladagi ko'pchilik noo'rin sarflar uning iste'mol madaniyatining pastligi bilan izohlanadi.

Soliqlar va badal puli kabi to'lovlar oila daromadidan chegirilib, uning xarajatlari tarkibiga kiradi, biroq bu sarf oila ixtiyorida bo'lmaydi. Aksincha, daromadni jamg'arish uchun sarflash oilaning ishidir.

Tayanch so'zlar: Oila, oilaning paydo bo'lishi, oilani hayot sikli, uy xo'jaligi, oilaning vazifalari, oilaning turlari, oilaning iqtisodiy faoliyati

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. «Oila» tushunchasiga ta'rif bering.
2. Oila qaysi fanlarning tadqiqot ob'yekti hisoblanadi?
3. Oilaning asosiy vazifalarini sanab bering.
4. «Oila» va «uy xo'jaligi» tushunchalarining farqini ayting.
5. Oilaning reproduktiv vazifasini tushuntirib bering.
6. «Aholining oilaviy tarkibi» deganda nimani tushunasiz?
7. Oilaning qanday turlarini bilasiz?
8. Iqtisodiy ta'minlanganlik darajasi bo'yicha oilalar qanday guruhlarga ajratiladi?

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Abduraxmanov Q.X., va boshqalar. Demografiya. Darslik. - T.: «Fan va texnologiya», 2014.-368 b.
2. Bo'rieva M.R., Tojiev Z.N., Zokirov S.S. Aholi geografiyasi va demografiya asoslari. – T.: Tafakkur, 2011. – 159 b.

3. Qodirov R.B. Farg'ona mintaqasi aholisi va mexnat resurslari.-T.: Navro'z, 2016

Qo'shimcha adabiyotlar

4. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O'quv qollanma. - T.: Noshir nashriyoti. – 2011.
5. Bo'rieva M.R., Tojiev Z.N. Aholi geografiyasi. Ma'ruzalar matni. – T., 2000.
6. Bo'rieva M.R., Egamova D.N. Dunyo aholisi: Rivojlanish jarayonlari (o'quv qo'llanma). – T.: Fan, 2008. – 156 b.
7. Bo'rieva M. R. O'zbekistonda oila demografiyasi. – T.,Universitet, 1997.-157 b.
8. Narodonaselenie. Ensiklopedicheskiy slovar. – M., 1994.
9. Ubaydullaeva R.A., Ata-Mirzaev O.B., Umarova N.O. O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi (ilmiy-o'quv qo'llanma). – T., 2006.

Elektron manbalar:

1. <http://ziyonet.uz>